

ЛЕГІТИМНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЇЇ ОЦІНКИ

Українець О.Б.,
аспірантка

*Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Українець О.Б. Легітимність судової влади: теоретико-методологічні аспекти її оцінки.

У статті розглянуто теоретико-методологічні аспекти оцінки легітимності судової влади, зокрема в контексті формування відповідних критеріїв.

Визначено, що відсутність легітимності має місце виключно за відсутності легальності, тобто у випадку коли судді чи суд здійснюють свою діяльність не на законних підставах або з грубим доведеним порушенням законодавства. У всіх інших випадках ступінь легітимності судової гілки влади повинен бути оцінений, що в свою чергу відкриватиме нові підходи та шляхи підвищення ефективності організаційно-правового забезпечення реалізації судочинства.

Крім того, діяльність судової гілки влади має спрямовуватися на те, щоб з поміж іншого «власними силами» підвищувати рівень власної легітимності, а отже і довіри до себе суспільства, оскільки в іншому випадку вирішення правових конфліктів відбуватиметься в інший спосіб, не шляхом звернення до суду, що знижує авторитет механізму держави в цілому.

На основі проведеного аналізу визначено, що одним із критеріїв легітимності судової гілки влади має стати якість системи судового адміністрування, що виражається в цілком конкретних заходах, які б із використанням сучасних інформаційно-аналітичних технологій та інструментів спростили доступ до судочинства та моніторинг за ходом його відправлення.

Сформовані висновки, які полягають в тому, що більшість проаналізованих сучасних підходів до оцінки легітимності судової влади пов'язані з критеріями визначення якості здійснення судочинства, що закріплені у різних документах, зокрема міжнародного рівня. Що ж до змісту критеріїв такої оцінки, то до найбільш поширені слід віднести: рівень довіри до суду; якість системи судового адміністрування; рівень задоволеності роботою суду учасниками судового розгляду; відповідність дій і рішень суду правовим нормам; об'єктивність процесу пізнання, правильність його результату; незалежність і безсторонність суду під час розв'язання юридичних справ, що узгоджується із дотриманням відповідних принципів закріплених у законодавстві.

Ключові слова: судова влада, легітимність судової влади, правосуддя, оцінка легітимності судової влади, довіра до суду.

Ukrainets O. Legitimacy of the judiciary: theoretical and methodological aspects of its assessment.

The article examines the theoretical and methodological aspects of assessing the legitimacy of the judiciary, in particular in the context of the formation of relevant criteria.

It was determined that the lack of legitimacy occurs only in the absence of legality, that is, in the case when judges or the court carry out their activities on illegal grounds or with a gross proven violation of the law. In all other cases, the degree of legitimacy of the judicial branch of government should be assessed, which in turn will open up new approaches and ways of improving the effectiveness of the organizational and legal support for the implementation of the judiciary.

In addition, the activities of the judicial branch of government should be aimed at increasing the level of its own legitimacy, and therefore the trust of the society, because otherwise the resolution of legal conflicts will take place in another way, not by going to court, which reduces the authority of the state mechanism as a whole.

Based on the analysis, it was determined that one of the criteria for the legitimacy of the judicial branch of government should be the quality of the judicial administration system, which is expressed in quite specific

measures that would simplify access to the judiciary and monitoring the progress of its dispatch with the use of modern information and analytical technologies and tools.

Conclusions were formed, which are that most of the analyzed modern approaches to the assessment of the legitimacy of the judiciary are related to the criteria for determining the quality of the administration of justice, which are scattered in various documents, in particular of the international level. As for the content of the criteria for such an assessment, the most common include: level of trust in the court; the quality of the judicial administration system; the level of satisfaction with the work of the court by the participants in the trial; conformity of court actions and decisions with legal norms; objectivity of the learning process, correctness of its result; independence and impartiality of the court during the resolution of legal cases, which is consistent with the observance of the relevant principles enshrined in the legislation.

Key words: judicial power, legitimacy of judicial power, justice, assessment of legitimacy of judicial power, trust in the court.

Постановка проблеми. Розглядаючи легітимність судової влади в якості її невід'ємної властивості, що в сучасних умовах набуває надзвичайної значимості та ваги, так чи інакше ми приходимо до її оціночної природи. Однак, на разі не існує чіткої системи критеріїв чи методики оцінювання легітимності судової влади в силу того, що таке оцінювання можливе виключно в умовах конкретного суспільства. Легітимність є комплексною категорією, і у випадку якщо однозначно визначити легальність формування судової гілки влади можливо, то надати оцінку рівню довіри до неї, або авторитету суддівського корпусу доволі складно. Неможливо привести таку оцінку до певного однозначного кількісного показника, так само як і визначити її шляхом низки показників в певній системі координат.

Натомість нам уявляється надзвичайно актуальною проблема оцінки легітимності судової влади, визначення її рівня за певною шкалою, або пошук такої системи індикаторів, які б продемонстрували якісний стан судової влади, або дали змогу за шкалою «ефективність-неефективність судового розгляду» визначити напрями подальшого удосконалення системи судоустрою держави. Саме тому нагальною є потреба пошуку комплексного підходу до визначення рівня легітимності судової влади. Критерії та методологія такої оцінки уявляється нам складною але допустимою для її утилітарного використання в контексті подальшого розвитку концепту легітимності судової гілки влади в Україні.

Стан опрацювання означеної проблематики зумовлюється комплексом праць таких відомих учених як В. Городовенко, С. Гладій, О. Іванченко, Л. Москвич, І. Назаров, О. Овчаренко, О. Хотинська-Нор, Ю. Фрицький та інші.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних аспектів оцінки легітимності судової влади, зокрема в контексті формування відповідних критеріїв.

Виклад основного матеріалу. Відштовхнемося від того, що головний акцент під час визначення найбільш дієвих методик оцінки легітимності судової влади та релевантних критеріїв визначення її рівня необхідно визначити таким чином, який дасть змогу запропонувати систему коригуючих заходів з метою підвищення рівня відповідності її діяльності основним принципам закріпленим в законодавстві. Тобто кінцева отримана оцінка, або система показників повинна демонструвати, які саме принципи порушені та чому, а також розкрити потенційно можливі альтернативи подальшого розвитку судової гілки влади.

Говорячи про критерії та методику оцінки легітимності судової влади ми повинні виходити з наступних обмежень:

– оцінка повинна здійснюватися виключно ззовні системи судочинства, оскільки зсередини система не може себе об'єктивно оцінювати з точки зору справедливості власних рішень, адже на її переконання всі рішення є справедливими;

– враховуючи те, що «справедливість», як одне з мірил легітимності є категорією оціночною та змінною, її оцінка повинна відбуватися з певною періодичністю, що нівелюватиме зміну уявлення про стандарти справедливого суду, яка склалася в суспільній свідомості;

– оцінка повинна відбуватися таким чином, який дасть змогу оперувати її результатами в динаміці, тобто роботи висновки щодо потенційно можливих напрямків вдосконалення, а також про результативність запровадження заходів із удосконалення системи судочинства чи підвищення ефективності процесу реалізації судочинства;

– оцінка повинна мати комплексний характер: включати в себе загальну та індивідуальну оцінку легітимності діяльності конкретного судді виключно в процесі реалізації судочинства, а отже виключати суб'єктивний елемент сприйняття особистості конкретного судді.

Все це наптовхує на певний висновок про те, що методика оцінки легітимності судової влади повинна мати в собі одночасно елементи моніторингу та співставлення. Моніторинг, наприклад, шляхом опитування, експертних оцінок чи в інший спосіб спрямований на виявлення та вивчення суспільної думки, є зрозумілим інструментом оцінки. Натомість співставлення чи порівняння показників процесу реалізації судочинства є більш складним інструментом, оскільки судова гілка влади не має таких кількісних показників своєї діяльності, які б визначали рівень справедливості судових рішень, ступінь довіри до суду чи авторитет конкретних суддів.

С.В. Гладій взагалі висуває ідею про дворівневу оцінку легітимності судової влади виділяючи при цьому внутрішній та зовнішній змістовні аспекти: «внутрішній пов'язується з необхідністю врахування при оцінці судової влади моральних критеріїв – поведінки, цілей учасників судочинства; зовнішній розкривається через ступінь визнання правомірності діяльності національного суду міжнародними судовими і квазісудовими органами» [2, с. 112–122]. Про такі ж рівні оцінки легітимності судової влади говорить в своїх дослідженнях Ю.О. Фрицький. Так на його думку «внутрішня легітимність судової влади оцінюється через її добровільне визнання основною частиною суспільства, тобто населення країни. Рівень внутрішньої легітимності визначається через адаптованість суспільства до якості функціонування судової влади. Зовнішній рівень легітимності означає визнання судової влади України світовим співтовариством, тобто окремими державами, міжнародними організаціями та окремими особами [14, с. 271]. Однак дослідник не розкриває яким чином суспільство повинно оцінювати якість судочинства чи якість діяльності судових органів.

Нам уявляється допустимим розглядати такі рівні оцінки легітимності судової влади. Так, наприклад, зовнішня оцінка може проводитися за допомогою аналізу рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ): кількість оскаржених рішень національних судів; кількість рішень ЄСПЛ, якими оскаржуються частково чи повністю рішення національних судів; рекомендації надані в своїх рішеннях ЄСПЛ, в тому числі щодо зміни підходів до праворозуміння судами. Але важливо зазначити, що рішення ЄСПЛ, які містять рекомендації щодо зміни національного законодавства не можуть вважатися в повному сенсі оцінкою неефективності чи низького рівня легітимності судової гілки влади в Україні, оскільки суди діють на підставі національного законодавства.

У своїх дослідженнях ми зазначали, що однією із важливих складових легітимності судді є виконання повноважень на максимально можливому рівні якості, дотримання етичних стандартів, висококваліфікаційна початкова підготовка суддів, дотримання термінів при розгляді справ, ефективне застосування міжнародного та європейського законодавства, якість судових рішень, ефективне виконання судових рішень, застосування і використання інформаційних технологій, поділ суддів за спеціалізацією» [1].

Подібну систему критеріїв наводить також й О. Іванченко, на думку якого вона повинна бути представлена в такому вигляді: «якість судового рішення, доступність суду, своєчасність розгляду справ, професіоналізм суддів і працівників апарату суду, рівень громадської довіри до суду» [4, с. 225]. Ми поділяємо точку зору дослідника про те, що ключовими критеріями діяльності судів варто визнати своєчасність розгляду справ та якість винесених суддею рішень, оскільки у своїй сукупності вони дають уявлення про те, чи відповідає діяльність суду принципам встановленим в законодавстві, зокрема щодо розумності строків розгляду справ.

Значно важче оцінювати якість судових рішень. При чому застосування такої системи координат як «залишені в силі – скасовані чи змінені рішення» – на нашу думку є недоцільним. Хоча саме таку «шкалу» пропонує застосовувати І.В. Назаров, вивчаючи досвід оцінки ефективності функціонування судових систем країн ЄС [8].

Розуміючи, що ухвалення судового рішення є найважливішим результатом втілення процесу здійснення правосуддя, ми повинні усвідомлювати, що воно ухвалюється під час розв'язання правового конфлікту, одна зі сторін якого не сприйматиме таке рішення, якщо на її особисте переконання її правове становище буде погіршене. Навіть якщо така особа дійсно порушила закон, вона вважає, що мотиви її поведінки є «правильними», оскільки в інший спосіб не виникало б правового конфлікту.

Хочу знову ж таки, звертаючись до точки зору О. Іванченко, варто погодитися з тезою, що «оскільки метою діяльності судів є передусім захист прав, свобод, інтересів фізичних і юридичних осіб, то частина критеріїв повинна слугувати оцінюванню задоволеності населення їхньою діяльністю, до яких слід віднести: доступність суду, рівень громадської довіри до суду, професіоналізм суддів і працівників апарату суду» [4, с. 225]. Ми погоджуємося, що інша частина критеріїв повинна включати в себе не оцінку внутрішнього переконання осіб, що беруть участь у судовому процесі, а точку зору

фахівців в сфері права, які можуть сторонньо неупереджено (оскільки не мають персональної зацікавленості у вирішенні правових конфліктів) визначити рівень легітимності судової влади, який зокрема розкривається у довірі до суду, професіоналізмі суддівського корпусу та через ефективність функціонування внутрішнього середовища суду.

На думку О.М. Овчаренко, деякі стандарти, в тому числі легітимності судової системи, визначені в якості принципів або завдань чи вимог системи судочинства, діяльності судів чи конкретних суддів. Зокрема мова йде про дотримання розумності строків судового розгляду; змісту судового рішення; процесуального порядку здійснення судового розгляду – все те, що детермінує доступність правосуддя [11, с. 154]. Без доступності самого правосуддя не можна говорити і про його подальшу легітимність. Ми обстоюємо цю тезу, але при цьому не вважаємо, що низький рівень доступності правосуддя автоматично свідчить про нелегітимність судової гілки влади. Можливо про її низький рівень, але не про відсутність взагалі.

Більше того, ми наполягаємо на тому, що відсутність легітимності має місце виключно за відсутності легальності, тобто у випадку коли судді чи суд здійснюють свою діяльність не на законних підставах або з грубим доведеним порушенням законодавства. У всіх інших випадках ступінь легітимності судової гілки влади повинен бути оцінений, що в свою чергу відкриватиме нові підходи та шляхи підвищення ефективності організаційно-правового забезпечення реалізації судочинства.

Діяльність судової гілки влади повинна спрямовуватися на те, щоб з поміж іншого «власними силами» підвищувати рівень власної легітимності, а отже і довіри до себе суспільства, оскільки в іншому випадку вирішення правових конфліктів відбуватиметься в інший спосіб, не шляхом звернення до суду, що знижує авторитет механізму держави в цілому.

Тут можна говорити і про класичну модель кругової бюрократії влади М. Вебера, і апелювати до принципів самовідновлення чи самокорекції будь-яких систем. Але нам видається більш слушною теза Н.І. Крючко про те, що сучасний стан розвитку судової гілки влади з урахуванням впливу на нього інститутів громадянського суспільства тяжіє все ж таки до підвищення якості процесу здійснення правосуддя та зміцнення довіри до судів, як до елементів системи забезпечення державою гарантів захисту демократичних прав і свобод громадян [5, с. 95]. Але, як встановили І. Підкуркова та В. Кохан за результатами досліджень рівня задоволеності громадян якістю окремих аспектів функціонування судів, «високий рівень негативного ставлення до судів значною мірою формується двома чинниками: негативним інформаційним полем та чинником фінансово-політичного впливу на суддів. Результати дослідження показали, що вплив першого чинника досить ефективно усувається при спілкуванні громадян з судами. Вплив другого чинника можна зменшити, запроваджуючи заходи для підвищення реальної незалежності суддів» [12]. Тобто, оцінюючи рівень довіри до суду необхідно застосовувати прямі методи: опитування, анкетування, голосування тощо. Завдяки їм респонденти, якими є особи, що безпосередньо приймають участь в процесі захисту своїх прав в судовому процесі, мають можливість висловити внутрішнє переконання стосовно тих критеріїв, які виносяться в якості критеріїв легітимності судової гілки влади.

Ми погоджуємося з точкою зору Я.І. Ленгера стосовно того, що дійсно довіра до суду є невід'ємним елементом визначення рівня легітимності судової гілки влади в цілому, оскільки це пряме свідчення того, що принцип верховенства права, належним чином реалізований у випадку, коли рівень довіри до суду з боку суспільства високий. Реалізація цього конституційного принципу не можна виміряти кількісно, оскільки мова йде внутрішнє відношення особи до задоволення власної потреби у доступному та справедливому суді. Якщо комунікація між державою у вигляді судових органів і суспільстві побудована на іншій формі, ніж довіра, то говорити про легітимність останньої вкрай складно, оскільки наявність хоча б якогось рівня довіри до неї є основою легітимності, за умови легальності процесу створення відповідних судових органів чи призначення суддів [6, с. 51-52]. Але дослідник не акцентує увагу на способах виміру цієї довіри, хоча прямо зазначає на яскравій демонстрації випадки її відсутності. Ми ж наполягаємо на тому, що довіра до суду, в якості одного з критеріїв оцінки рівня легітимності судової влади повинна мати певне вимірювання за методами анкетування, опитування тощо, але без залучення сторонніх центрів впливу на внутрішнє переконання особи, тобто без урахування позицій викладених в ЗМІ.

Цікавою є позиція В.В. Новоселової щодо того, що «в межах наук про судові та правоохоронні органи проблеми довіри досліджуються крізь призму легітимності судової влади загалом, а також у зв'язку з інститутом суду присяжних, мирових суддів і громадських мирових суддів. Рівень довіри до судової влади буде тим вище чим повноціннішою буде реалізація принципів судочинства та зокрема,

доступу громадськості до процесу його реалізації» [10, с. 16]. Ми погоджуємося із тим, що довіра до судової гілки влади буде вищою за умови розширення можливостей громадянського суспільства здійснювати моніторинг процесу здійснення правосуддя. Але ми також погоджуємося з думкою А.Б. Міщенка, який вказує, що довіра – це один з трьох імперативів легітимності судової влади, оцінка якої повинна бути комплексно та враховувати декілька критеріїв, кожен з яких виражається через суб'єктивне сприйняття судової влади, якості діяльності судових інстанцій, відповідності суддів займаним посадам чи рівня їх компетентності, незалежності, морально-етичної відповідності процесу здійснення судочинства [7, с. 14–17].

Ми поділяємо точку зору дослідника стосовно того, що «довіра», як один із елементів легітимності не може виступати в якості одного критерію, навіть узагальненого, оскільки сам по собі «довіра» включає цілу систему складових, яка з поміж іншого розкривається і через незалежність суду.

В.В. Городовенко в цьому контексті акцентує увагу головним чином на інституційній незалежності судової влади, яку «слід розглядати як недопущення будь-якого неправомірного стороннього впливу на судову владу, повноцінну її автономність від інших гілок влади, що не лише означає невтручання у функцію правосуддя, а й передбачає дотримання суддівської незалежності в усіх її аспектах, про-явах, гарантій незалежності та недоторканності суддів у повному обсязі» [3, с. 81–92]. Але останнім часом ми повинні констатувати факти втручання в інституційну незалежність судової гілки влади в Україні шляхом змін законодавчого регулювання функціонування національної судової системи, які посягнули на її конституційно-визначену структуру та ключові гарантії незалежності суддів (принцип незмінності суддів, забезпечення самостійності суддівського врядування).

Все це дає нам підстави стверджувати, що одним із критеріїв легітимності судової гілки влади має стати якість системи судового адміністрування, що виражається в цілком конкретних заходах, які б із використанням сучасних інформаційно-аналітичних технологій та інструментів спростили доступ до судочинства та моніторинг за ходом його відправлення.

Свою чергою Г.О. Попадинець серед критеріїв легітимності судової влади називає наступні:

- законність (відповідність дій і рішень суду правовим нормам);
- об'єктивність процесу пізнання, правильність його результату; справедливість у матеріально-правовому (відповідність діяння і покарання за нього) і процесуально-правовому (надання сторонам рівних можливостей для відстоювання своїх інтересів) аспектах, що узгоджується із дотриманням відповідних принципів закріплених в ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»;
- незалежність і безсторонність суду під час розв'язання юридичних справ, що узгоджується із дотриманням відповідних принципів закріплених в ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [13, с. 114–117].

При цьому, на думку дослідниці, останні два критерії забезпечуються виключно за умови широкого доступу громадянського суспільства до процесу моніторингу якості діяльності судової гілки влади. Звертаючись до висновків Л.Р. Наливайко та В.М. Олійник про зміст громадського контролю за діяльністю органів судової влади можна визначити, що такий контроль сам по собі і є засобом оцінки легітимності останньої. Так, вчені констатують, що вказаний вид контролю «здійснюється з використанням комплексу правових та організаційних заходів з боку інституцій громадянського суспільства з метою сприяння ефективній діяльності органів судової влади та неухильного дотримання положень Конституції і чинного законодавства України в умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави, що передбачає отримання об'єктивної інформації про роботу судів та доведення її до громадськості» [9, с. 171–174].

Наведена теза означає, що для забезпечення громадського контролю вже сама по собі необхідна певна шкала та методологія оцінки діяльності органів судової влади. Тому ми вважаємо, що розширений доступ громадськості до моніторингу процесу здійснення судочинства не може вважатися самостійним критерієм оцінки рівня його легітимності, а є лише одним із засобів її методологічного забезпечення.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що більшість сучасних підходів до оцінки легітимності судової влади пов'язані з критеріями визначення якості здійснення судочинства, що закріплені у різних документах, зокрема міжнародного рівня. Що ж до змісту критеріїв такої оцінки, то до найбільш поширених слід віднести: рівень довіри до суду; якість системи судового адміністрування; рівень задоволеності роботою суду учасниками судового розгляду; відповідність дій і рішень суду правовим нормам; об'єктивність процесу пізнання, правильність його результату; незалежність і безсторонність суду під час розв'язання юридичних справ, що узгоджується із дотриманням відповідних принципів закріплених у законодавстві.

Список використаних джерел:

1. Висновок № 18 «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії». *Консультативна Рада Європейських Суддів (CCJE)*. Лондон, 16 жовтня 2015. URL: https://court.gov.ua/userfiles/vusn_18_kr.pdf. (дата звернення: 26.06.2023).
2. Гладій С.В. Форми легітимації судової влади. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2013. Вип. 3. С. 151–159.
3. Городовенко В.В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. № 1. 2021. С. 81–92.
4. Іванченко О. Система критеріїв оцінювання ефективності діяльності судів під час надання судових послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 224–225.
5. Крючко Н.І. Судова реформа як одна із передумов удосконалення ознак судової влади. *Юрист України*. 2018. № 2. С. 93–99.
6. Ленгер Я.І. Довіра до суду, як детермінанта незалежності влади. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці, 2021. С. 51-52.
7. Міщенко А.Б. Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії: автореф. дис...канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Київ, 2010. 20 с.
8. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського союзу та України: генезис та порівняння: Монографія. Харків: Вид-во «ФІНН», 2011. 432 с.
9. Наливайко Л.Р., Олійник В.М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: *монографія*. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 192 с.
10. Новоселова В.В. Формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права: теоретико-правові засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2020. 20 с.
11. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків. *Право*. 2018. С. 154–160.
12. Підкуркова І. Оцінка потреб суду у проведенні опитувань громадян на основі методології карток громадянського звітування: аналіт. звіт за результатами опитування у судах Харк. та Сум. обл. / Проект «Справедливе правосуддя». *Харк. міська громад. орг. «Ін-т приклад. гуманітар. досліджень»*. Харків. ППД, 2016. 20 с.
13. Попадинець Г.О. Сутність, зміст та основні ознаки судової влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 4. 2021. С. 114–117.
14. Фрицький Ю.О. Особливості функціонування судової влади як окремої гілки державної влади в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 271–278.